

**INDYWIDUALNE I SPOŁECZNE SYTUACJE ZAGRAŻAJĄCE GODNOŚCI LUDZKIEJ –
ANALIZA TEORETYCZNO-EMPIRYCZNA**
**INDIVIDUAL AND SOCIAL SITUATIONS THREATENING HUMAN DIGNITY.
AN EMPIRICAL AND THEORETICAL ANALYSIS**

JANUSZ MARIAŃSKI

WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH,
WYŻSZA SZKOŁA NAUK SPOŁECZNYCH Z SIEDZIBĄ W LUBLINIE,
UL. ZAMOJSKA 47, 20-102 LUBLIN

Streszczenie

Podstawą rozważań nad indywidualnymi i społecznymi sytuacjami naruszającymi godność ludzką są wyniki badań socjologicznych o charakterze jakościowym, zrealizowanych w latach 2017-2018 wśród różnych kategorii młodzieży uczącej się lub studiującej w Lublinie, Olsztynie i Stalowej Woli. Po przeprowadzeniu w miarę dokładnych analiz empirycznych ustaliliśmy następującą częstotliwość sytuacji naruszających godność ludzką. Kształtują się one następująco według częstotliwości występowania: szkoła, uczelnia jako środowisko, w którym naruszane są wartości i normy godnościowe – 22,4%; wyzwiska, obelgi, wyśmiewanie się – 10,9%; środowisko rodzinne – 10,3%; szczególne sytuacje i okoliczności – 9,3%; środowisko pracy zawodowej – 6,7%; poniżanie osób niepełnosprawnych – 4,3%; sytuacje dotyczące sfery intymnej – 4,3%; stosunek do pacjentów w szpitalach i opieka medyczna – 4,3%; internet i inne media – 2,5%.

Słowa kluczowe: godność ludzka, indywidualne i społeczne sytuacje naruszające godność ludzką, wartości moralne, młodzież szkolna i akademicka.

Abstract

The basis for the discussion of individual and social situations that threaten human dignity are the results of qualitative sociological research conducted in 2017-2018 among various categories of young people studying in Lublin, Olsztyn and Stalowa Wola. After conducting fairly thorough empirical analyses, we established the following frequency of situations infringing human dignity. They are arranged as follows: school, university as an environment where values and norms of dignity are breached - 22.4%; insults, slurs, mockery - 10.9%; family environment - 10.3%; special situations and circumstances - 9.3%; work environment - 6.7%; humiliation of disabled people - 4.3%; situations concerning the intimate sphere - 4.3%; attitude towards patients in hospitals and medical care - 4.3%; Internet and other media - 2.5%.

Keywords: human dignity, individual and social situations that threaten human dignity, moral values, high school and university youth

WPROWADZENIE

Godność ludzka należy współcześnie do pojęć często używanych, ale jego treść jest zróżnicowana i stosowana w różnych kontekstach społecznych. Przede wszystkim wyróżnia się godność osoby ludzkiej (godność człowieka) w znaczeniu ontycznym (godność taka jest niemożliwa do utracenia i w jednakowej mierze przysługuje każdemu człowiekowi) i w znaczeniu moralnym (ma różne stopnie i można ją utracić). Godność osobowa jest podstawą normatywną praw człowieka (koncepcja personalistyczna), jest porządkującą i najogólniejszą wartością i normą ładu społecznego. Godność to „szczególna wartość człowieka jako osoby żyjącej w łączności z innymi osobami; także pozytywnie wartościująca relacja do własnej osoby i grupy (np. zawodowej, klasowej, narodowej), z którą jednostka się identyfikuje. Godność zakłada poczucie wewnętrznej wolności, autodeterminacji (podmiotowości) i odpowiedzialności. Może być rozpatrywana w aspekcie filozoficznym, psychologicznym, etycznym, prawnym i religijnym” (Chlewiński, Zaleski, 1997: kol. 260).

Godność osobowa jako cecha przysługująca każdemu homo sapiens, jest wyrazem człowieczeństwa (godność aksjologiczno-ontologiczna). Przysługuje ona człowiekowi dlatego, że ma on osobową strukturę, że jest osobą. Cechy osobowe człowieka odróżniające go od wszystkich bytów istniejących na ziemi, to rozumność, wolność, poczucie własnej tożsamości, samostanowienie, odpowiedzialność oraz otwartość i skierowanie ku innym. Godność osobowa jest więc wartością wynikającą z racji bycia osobą, jest niezbywalna i nieutralna, nie jest niczym zagrożona. Człowiek jest celem nadrzędnym, samym w sobie, a nie środkiem czy narzędziem do realizacji jakichś celów. Godność osobowa jest zatem absolutna, o tyle zmienia się w rozwoju historycznym, o ile zmienia się człowiek. Jest ona człowiekowi dana i zadana zarazem, co wskazuje na dynamizm osoby (Pazgan, 2004: s. 109-116; Laskowska, 2011: s. 13-22).

Do etycznego określenia osoby ludzkiej najbardziej nadaje się pojęcie godności: osoba jako ontyczny punkt wyjścia i godność jako aksjologiczna rzeczywistość tejże osoby. Pojęcie godności stało się kategorią uniwersalną, posiadającą nie tylko teoretyczne zastosowanie w różnych naukach, ale i w praktyce ma odniesienia do każdego człowieka z osobna i do różnych społeczności. „W godności ludzkiej dostrzega się etyczną wartość osoby, co oznacza, że zawiera ona normę personalistyczną (etyczną) polegającą na traktowaniu człowieka jako celu, a nie jako środka. To właśnie na traktowaniu człowieka jako celu samego w sobie, jako bytu szczególnego, który nie może być narzędziem, polega aspekt etyczny godności. Już przez to samo, że człowiek jest podmiotem uprawnień i obowiązków, domaga się szacunku, nie może być traktowany jako towar, ani manipulowany” (Piluś, 1998: s. 47).

Człowiek ze względu na swoją godność osobową, na swoją rozumną naturę, jest określoną wartością dla samego siebie i dla drugiego człowieka. Nawet wówczas, gdy człowiek traci zdrowie fizyczne lub umysłowe, zachowuje w pełni swoją godność, w żadnej sytuacji nie można pomijać ontologicznej wartości człowieka i jego osobowej godności. Jest on podmiotem posiadającym dla siebie wartość, jaką jest jego godność. Afirmacja

godności osobowej człowieka dokonuje się w czynach moralnie godziwych, tj. w czynach bezinteresownych, zrodzonych z wolności człowieka, zgodnych z jego sumieniem jako subiektywną normą moralną. Zachowanie godności stanowi jedną z najważniejszych i najgłębszych potrzeb człowieka (Wawrszczak, 2011: s. 23-38; Rynio, 2019: s. 161-167).

Godność człowieka odnosi się do jego osobowego istnienia. Jest ona rozpatrywana w dwóch aspektach: naturalnym i nadprzyrodzonym. W pierwszym ujęciu godność osobowa wyraża zdolność człowieka do wolnego i świadomego działania, do rozwoju intelektualnego i moralnego. W drugim aspekcie godność odwołuje się do uczestnictwa człowieka w rzeczywistości transcendentnej, w życiu osób Bożych. W obydwu wymiarach ujawnia się nadrzędność osoby wobec wszystkich innych bytów stworzonych. Ten aspekt godności jest rozwijany przez etyków o orientacji personalistycznej w formie tzw. normy personalistycznej, nakazującej bezwzględną powinność afirmowania osób w imię ich godności (Filipowicz, 2017: s. 53-60; Moralne działanie, 2008). Godność osobowa jest dana, nieutrącana i nieprzemijająca, godność osobowościowa i osobista jest zadana i utracana, można ją utracić przez zachowania niemoralne (Chałas, 2019: s. 38-39; Skorowski, 2017: s. 331).

Godność osobowościowa wyraża się w koncentracji działań i sprawności ludzkich wokół „ja” oraz przejawia się w różnorodnych doskonałościach, zwłaszcza tych, które utrwaliły się w działaniach moralnie wartościowych i w charakterze człowieka. Człowiek kształtuje swoją godność osobowościową w działaniu, m.in. poprzez pracę i twórczość. Zławsza działanie skierowane ku dobru drugiego człowieka sprawia powstawanie utrwalanie się godności osobowej własnej i innej osoby. Stawianie sobie i realizowanie celów altruistycznych sprzyja kształtowaniu się godności osobowościowej (moralnej). Stawianie celów egoistycznych nie pozwala osiągnąć pozytywnego poczucia godności. Aby żyć z godnością, trzeba być sobą, zachowywać wierność wobec siebie i wybranych celów. Godne zachowanie jest przede wszystkim przejawem silnej i zdrowej osobowości.

Tak scharakteryzowana godność jest cechą wynikającą z ludzkiego zachowania lub stanu, w którym się człowiek znajduje. Jest ze swej natury zmienna. Można ją umniejszać, nawet zatracić. Godność tak określana trzeba odróżnić od godności, która jest wartością przysługującą każdemu człowiekowi (godność podstawowa, przyrodzona). Godność podstawowa dotyczy każdego człowieka niezależnie od sytuacji, w jakiej się on znalazł, natomiast godność osobowościowa jest atrybutem przygodnym, wartością, którą człowiek może nabyć i rozwijać lub pomniejszać, a nawet utracić. Wiąże się ona z prawem człowieka do rozwoju własnej osobowości (Krukowski, 2019: s. 848-859).

Godność osobista odnosi się do poczuć i świadomości podmiotowej. Jest poczuciem własnej wartości, pewnym doświadczeniem wewnętrznym, które można by określić jako swoisty element samowiedzy. Takie poczucie godności kształtuje się i ujawnia w relacjach międzyludzkich. Poczucie godności wiąże się z odczuciem granic, jakie człowiek wyznacza sobie sam w interakcji i jakie wyznacza partnerowi interakcji. Nie wszystko, co koliduje z godnością osobową, narusza równocześnie godność osobistą, i nie wszystko, co narusza godność osobistą, jest sprzeczne w takim samym stopniu z godnością osobową (Bartnik, 2019: s. 7). Godność osobista (własna) jest szczególną

właściwością jednostki ludzkiej. Człowiek posiada ją wtedy, gdy ma poczucie szacunku dla samego siebie. Z poczucia godności wynikają decyzje i działania wyrażające najgłębsze cele, pragnienia i dążenia.

Poczucie godności jest sądem sformułowanym przez osobę na temat własnego postępowania. Samooceny typu „zachowuję się godnie” lub „jestem wierny sobie” nie zawsze odpowiadają rzeczywistym czynom i mogą stanowić rodzaj samooszustwa. Można utrzymać wysokie wyobrażenia o sobie i aby zdobyć szacunek otoczenia społecznego, ludzie przypisują sobie cechy, których nie mają, tworzą swoiste iluzje dotyczące własnej osoby. Poczucie godności będące swoistą samooceną odgrywa pewną rolę w życiu jednostki, wpływa na jej samopoczucie i jej struktury czynnościowe, ale takie subiektywne sądy nie mogą być utożsamiane z godnością osobowościową. Czynny godne można oceniać z punktu widzenia estetyki i dobrego smaku, ale przede wszystkim według kryteriów moralnych (Kozielecki, 1988: s. 177-178). Poczucie godności sprzyja realizacji celów i dążeń człowieka, staje się cenną cechą osobowości prorozwojowej. W rzeczywistości oscyluje ono między zadowoleniem i niezadowoleniem, nadzieją i zwątpieniem, optymizmem i pesymizmem, euforią i rezygnacją, ma charakter zmienny (Kancierz, 2015: s. 161-162).

W znaczeniu społecznym godność ludzka jest odnoszona do warunków i sytuacji, w jakich człowiek żyje i działa (godność jako wartość społeczna). Jedne z tych warunków dają człowiekowi szansę optymalnego rozwoju, inne przyczyniają się do pomniejszenia jego godności, niekiedy do zniewolenia człowieka, do rezygnacji z uznawanych wartości dla innych mniej ważnych, wreszcie do totalnej demoralizacji, pozbawiającej możliwości realizacji właściwych potrzeb ludzkich. W pluralistycznym i globalizującym się świecie współczesnym rola sytuacji codziennych w kształtowaniu postaw i zachowań godnościowych wydaje się wzrastać. W moralności godnościowej zakłada się, że utrata godności jest zła, a w niektórych przypadkach zasługuje na daleko idące potępienie. Godność jest specyficzną wartością osoby ludzkiej, stanowi podstawę okazywania jej szacunku, stanowi źródło i kryterium moralności (Mariański, 2019: s. 193-216).

Mówiąc o godności jako wartości społecznej mniej podkreślamy momenty poczuć psychicznych wierności sobie, bardziej zaś zwracamy uwagę na warunki społeczne, w których poczucie godności może być kształtowane, rozwijane lub naruszane. Pojęcie godności i jego treść operacjonalizujemy przez odniesienie do kontekstu ponadjednostkowego (społecznego). Postawy i zachowania godnościowe człowieka są tu wyznaczone nie tyle przez czynniki osobowościowe, ile raczej przez uwarunkowania sytuacyjne o charakterze społecznym, wywierające bezpośredni lub pośredni wpływ. Godność człowieka przejawia się najwyraźniej w sytuacjach zagrożenia, a jej probierzem są niebezpieczeństwa i trudy, szczególnie w sytuacjach granicznych, kiedy dochodzi do radykalnego zakwestionowania godności, do egzystencji poniżej godności (Smolińska, 2009: s. 99-110).

Zarówno w teoriach socjologicznych, jak i w badaniach empirycznych, mało jest rozważań na temat społecznych uwarunkowań godności, a i te są rozproszone i raczej marginalne. Refleksje teoretyczne i empiryczne na temat godności osoby ludzkiej (godność człowieka, godność ludzka) muszą pozostać „otwarte”. Wciąż pojawiają się nowe

i niezwykle trudne pytania dotyczące źródeł godności i wielu możliwych interpretacji. Także w świecie ponowoczesnym stawiane są pytania o to, co jest fundamentem ludzkiej godności? Jak jest rozumiana godność i jak nią uzasadnić? Czy jest ona czymś zmiennym, stopniowalnym, a więc, czy można ją zwiększyć lub utracić? Jakie sytuacje w życiu indywidualnym i społecznym naruszają godność ludzką w opiniach młodzieży polskiej? Na ostatnie z tych pytań próbujemy odpowiedzieć w świetle wyników badań socjologicznych zrealizowanych w latach 2017-2018 wśród studentów z Lublina i Olsztyna oraz młodzieży ze szkół średnich w Stalowej Woli. W sumie zebrano 165 odpowiedzi.

Respondenci odpowiadali na pięć następujących pytań, z zachętą do udzielenia dłuższych wypowiedzi: 1) Czym według Ciebie jest godność ludzka (godność człowieka)? Jak można ją opisać? Czy w ogóle zastanawiałeś(aś) się nad tym problemem? 2) Jeżeli uznajesz godność ludzką za wartość, to jak można ją uzasadnić? 3) Jak oceniasz ludzi o wysokim poczuciu godności własnej? 4) Czy w swoim życiu lub twoich bliskich przeżyłeś(aś) coś, co można nazwać naruszeniem godności człowieka (opisz tę sytuację)? 5) Z jakimi przejawami naruszania godności ludzkiej spotykamy się w życiu społecznym w naszym kraju po 1989 roku? 6) Jaką rolę mogą lub powinny odgrywać wartości godnościowe w wychowaniu młodego pokolenia Polaków?

Uczestnicy badań mieli sposobność pisanie o swoich doświadczeniach, przeżyciach i doznaniach dotyczących szeroko pojmowanej godności. Najszerzej wypowiadano się na tematy związane z naruszeniem godności człowieka, zarówno we własnym życiu, jak i w życiu społecznym naszego kraju. Wszystkie zapisane wypowiedzi respondentów zostały uwzględnione w opracowaniu wyników badań. Pochodzą one od studentów I i II roku studiów licencjackich oraz młodzieży z ostatnich klas szkoły średniej. W interpretacji zebranych danych empirycznych, które nie mają charakteru reprezentatywnego, próbujemy ustalić jedynie typowe postawy ludzi wobec godności oraz przejawy naruszania godności w różnych sytuacjach życiowych. W analizach empirycznych zostały uwzględnione w szerokim zakresie wypowiedzi młodzieży akademickiej, głównie z kierunków humanistycznych.

INDYWIDUALNE I SPOŁECZNE SYTUACJE ZAGRAŻAJĄCE GODNOŚCI LUDZKIEJ – ANALIZY TEORETYCZNE

Z psychologicznego punktu widzenia godność określa się jako poczucie jednostki (i/lub jej otoczenia społecznego), że jest ona w pełni człowiekiem, że przysługują jej wszystkie definicyjne atrybuty człowieczeństwa. Przekonania te mają nie tylko charakter deskryptywny, ale również silnie wartościujący, zwłaszcza w sytuacji niespełnienia definicji człowieka. W przypadku utraty godności emocjami szczególnie wyrazistymi są samopotępienie, wstręt do siebie oraz wstyd. To, co znaczy być człowiekiem, jest określane silnie kulturowo. Na co dzień ludzie posługują się konkretnymi i uzależnionymi od kontekstu definicjami bycia człowiekiem. Niekiedy utożsamia się godność z pozytywną samooceną opartą na przesłankach moralnych rozmaicie rozumianych.

W kontekście psychospołecznym można wyodrębnić kilka deformacji poczucia godności osobistej: a) deformacja poczucia godności jest spowodowana przesadnym wartościowaniem (absolutyzowaniem) jakiegoś elementu (zdolności, urody, majątku, stanowiska), co prowadzi do różnych form egocentryzmu i grupowych odmian „szowinizmu”; b) zaniżanie poczucia własnej godności, wywołane przyczynami psychicznymi (np. kompleksy, negatywny autokrytycyzm); c) dewiacje moralne, które powodują zaburzenia w przeżyciu godności i rzutują na utratę poczucia ontologicznej wartości siebie (Chlewiński, Zaleski, 1997: kol. 261).

Piotr K. Oleś wymienia kilkanaście specyficznych zagrożeń typowych dla współczesności: a) atrofia sfery prywatności przejawiająca się m. in. w publicznym manifestowaniu intymnych uczuć; b) brak szacunku dla ludzkich uczuć, eksponowanie cierpienia, radości, zaskoczenia, złości, ponieważ takie uczucia „dobrze się sprzedają”; c) brak szacunku dla ciała ludzkiego, które przestało być przedmiotem wstydlivosti, wprost przeciwnie, ciało „dobrze się sprzedaje”; d) cywilizacja kultury wirtualnej, polegająca na podejmowaniu życia na próbę, z przeświadczeniem, że tak jak w rzeczywistości wirtualnej świat jest odwracalny, a ludzkie decyzje dają się cofnąć; e) dewaluacja samodyscypliny, samokontroli i samoograniczenia jako ważnych regulatorów ludzkich działań; f) przecenianie bogactwa doświadczeń i przeżyć; g) powierzchowna odnawialność uczuć związana z szybkim odbudowywaniem zdolności do cieszenia się życiem; h) przesunięcie pragmatyczne w wychowaniu kosztem kształtowania cnót, cech charakteru czy realizacji własnych ideałów; i) utrata dobrego tonu prowadząca do zatracenia czegoś takiego jak „wypada – nie wypada”; j) idea rywalizacji a nie kooperacji; k) podstawowa nieufność do drugiego człowieka; l) uprzedmiotowienie siebie polegające na przesadnym podporządkowaniu się roli społecznej, rezygnacja z własnej indywidualności itp., by stać się narzędziem realizacji celów zawodowych czy społecznych (Oleś, 2012: s. 98-101).

Stan naruszenia czy umniejszenia godności jest określany niekiedy terminem upokorzenie. Upokorzenie jest działaniem o podobnym celu co i obraza, ale ma bardziej bierny charakter. Często polega na zaniechaniu, na lekceważeniu lub celowym pominięciu jednostki. Lekceważenie jest często sposobem odbierania godności dzieciom przez dorosłych, w szczególności przez rodziców lub nauczycieli, jest zjawiskiem dość częstym w kontaktach interpersonalnych. Pomniejszanie wartości innej osoby jest motywowane pragnieniem relatywnego podniesienia wartości własnej osoby przez sprawców lekceważenia („jeśli ty stajesz się gorszy, ja staję się lepszy”).

Godność człowieka mogą naruszyć inni ludzie, gdy traktują go jako przedmiot, środek do osiągnięcia jakiegoś celu, lub traktują go nawet z pogardą. Może tę godność naruszyć sam człowiek, gdy zachowuje się niezgodnie z uznawanymi przez siebie zasadami. Temu stanowi upokorzenia towarzyszy często poczucie mniejszej wartości, czasem nawet bezwartościowości, niechęć do siebie, poczucie winy czy bezsilność. W sytuacji upokorzenia nie można pozostawać zbyt długo, nie ponosząc z tego powodu jakichś kosztów. Reakcja na upokorzenie może ujawnić się bezpośrednio poprzez uświadomienie go sobie i tęsknotę za godnością. (Jedliński, 2018: s.15-16).

Wszyscy żyjemy w przestrzeniach sytuacji celowych, zaplanowanych i przemysłowych, ale także i w tych przypadkowych, zaskakujących, niezaplanowanych, zesłanych przez los. Celowe sytuacje wychowawcze stanowią podstawowy czynnik procesu wychowawczego, ale i sytuacje przypadkowe mają swoją moc wychowawczą, nawet jeżeli oddziałują spontanicznie i żywiołowo. Przekazowe sytuacje stają się – nie zawsze – płaszczyzną, na której następuje introcepcja nowych wartości bądź ugruntowanie na określonej pozycji wcześniej introcypowanej wartości lub przegrupowanie wartości. Następuje wtedy nowe wartościowanie siebie, refleksja czy namysł nad sobą, stanowiące istotny czynnik doskonalenia siebie, a nawet przyjmowanie innych dróg życiowych. Badania empiryczne dowodzą, że silne przeżycia emocjonalne mające charakter wstrząsu dodatniego (pozytywnego) i ujemnego (negatywnego) stanowią czynnik transformacji wartości odczuwanych w uznawane. Przekazowe zdarzenia mogą być także środkiem rodzącej się i rozwijającej się odpowiedzialności lub przywracania odpowiedzialności, zwłaszcza w takich sytuacjach, w których występował wstrząs negatywny (Chalas, 2011: s. 164-173).

Zarówno z prawnego jak i społecznego punktu widzenia nie jest łatwo ustalić katalog działań stanowiących naruszenie godności w wymiarach indywidualnych i społecznych. Zarówno na rozumienie godności, jak i sytuacji uwłaczających godności człowieka, mają wpływ kultura, obyczaje, religia i wiele innych czynników. Nawet w tym samym kręgu kulturowym zakres i charakter tego, co uważa się za naruszenie godności, nie są identyczne. Przesłanki naruszania godności nie były, nie są i nie będą w takim samym stopniu postrzegane przez ludzi. Różnice pojawiają się nawet w ramach jednej społeczności żyjącej w określonym czasie i miejscu. Pewne działania, które były w przeszłości traktowane jako nienaruszające godności człowieka, mogą być i są dzisiaj odmiennie kwalifikowane (Jabłoński, 2002: s. 96). Nawet w ramach jednej społeczności dochodzi do polaryzacji stanowisk w kwestii rozumienia tego, co jest, a co nie jest naruszeniem godności (np. dopuszczalność aborcji czy eutanazji).

Warunki społeczne, w których urzeczywistnia się godność pojedynczego człowieka, wpływają na niego, ale nie determinują do końca, ułatwiają albo utrudniają rozwój postaw i poczuć godnościowych, ale nie mogą go zniszczyć do końca. Liczba i charakter sytuacji, w których kształtuje się przekonanie człowieka o jego autentycznej wartości i wartości innych ludzi, jest w rzeczywistości nieskończona, a źródła powstawania postaw godnościowych i poczucia godności – są wielorakie. Należy podkreślić, że społeczna rola i znaczenie sytuacji, w których dochodzi do pogwałcenia godności ludzkiej, są zróżnicowane. Bez wątpienia w przyszłości pojawią się nowe sytuacje zagrażające godności osoby ludzkiej, w których człowiek może przegrać swoje człowieczeństwo, swoje sumienie, swoją fundamentalną wartość. Każdy postęp i rozwój gospodarczy, jeśli nie łączy się z autentycznym wzrostem społecznym i moralnym, zwróci się w ostatecznym rozrachunku przeciwko człowiekowi (Mariański, 2017: s. 39-94).

Cudza godność ludzka i godność własna – w sensie empirycznym – może zostać odebrana lub można się jej wyrzec, a dostojeństwo lub szlachetność mogą być poddane w wątpliwość lub rzeczywiście utracone. Jacek Juliusz Jadacki wymienia kilka takich sytuacji: a) odbiera jakiejś jednostce godność ludzką ten, kto niszczy przysługujące jed-

nostce przyrodzone warunki zaspokajające jej potrzeby, kto odmawia jej człowieczeństwa, upadla ją; b) wyrzeka się godności ten, kto nie domaga się poszanowania przez innych swoich przyrodzonych uprawnień (upokarza się); c) odbiera godność nabytą ten, kto niszczy przysługujące jednostce warunki zaspokajające jej nadzwyczajne uprawnienia (odmawia jej zasługi, znieśławia ją); d) wyrzeka się nabytej godności ten, kto nie domaga się poszanowania innych swoich uprawnień nadzwyczajnych (poniża się); e) uwłacza komuś, kto bezpodstawnie utrzymuje, że czyjeś zachowania nie przestrzegają określonych powinności powszechnych (podaje w wątpliwość czyjaś godność osobistą); f) hańbi się ten, kto rzeczywiście nie przestrzega podstawowych powinności (traci godność osobistą); g) znieważa kogoś ten, kto bezpodstawnie utrzymuje, że czyjeś zachowania nie przestrzegają określonych powinności swoistych (podaje w wątpliwość czyjaś godność zawodową); h) ośmiesza się ten, kto rzeczywiście tych powinności nie przestrzega, traci wówczas godność zawodową (Jadacki, 2003: s. 86-87).

Zarówno w sytuacjach codziennych, jak i przełomowych czy nadzwyczajnych, czujemy dokładnie, czy postąpiliśmy po ludzku, czy też pogrzebaliśmy swoją godność, pozwalając się zepchnąć do poziomu rzeczy, przyjmując dobrowolnie jako wygodniejszy i bezpieczniejszy w porządku życia codziennego sposób bycia i kontaktu z innymi ludźmi, aniżeli wymagająca poświęceń, trudów i wyrzeczeń godność. Czujemy dokładnie, czy postąpiliśmy po ludzku, czy podeptaliśmy w sobie własne człowieczeństwo. Moja godność jest wyłącznie moją sprawą – pisze J. Bukowski – i niczyje działania przeciwko mnie nie są w stanie jej zniszczyć. Zniszczyć swoją godność mogą tylko ja sam, chociaż działania innych mogą mnie do tego sprowokować. Inni ludzie mogą stworzyć sytuacje nieludzkie, w których moje zachowanie może objawić, że poddałem się, że nie mam już godności (Bukowski, 1987: s. 212).

Godność człowieka jest gwałcona nie tylko w toku rozwoju i postępu techniki oraz ekonomii, ale i przez tych, którzy rządzą społeczeństwem. Niejednokrotnie odmawia się jednostkom najbardziej podstawowych swobód, niszcząc ludzką wolność. Można tu wskazać na takie zjawiska, jak: bezrobocie, nadużycie władzy, korupcja, dominacja nad słabszymi, odmawianie obywatelom słusznego udziału w życiu politycznym i podejmowaniu decyzji, użycie siły i terroryzm. W wielu krajach są stosowane nadal formy zbiorowej przemocy, jak dyskryminacja rasowa jednostek i całych grup społecznych, poddawanie ludzi torturom fizycznym i psychicznym. Akcentuje się prymat sensacji, koniunktury i doraźnego sukcesu (Bobrowicz, 2006: s. 263-269).

Jan Paweł II często podkreślał, że cywilizacja współczesna narzuca człowiekowi szereg pozornych imperatywów w imię ideologii postępu i nowoczesności, a świat współczesny jest naznaczony niebezpieczeństwem relatywizmu i dużym zamętem w dziedzinie wartości. Na miejsce poszanowania życia wprowadza się imperatyw pozbywania się i niszczenia życia, na miejsce miłości jako wspólnoty odpowiedzialnych osób – użycie seksualne zwolnione od wszelkiej odpowiedzialności. Poniżenie godności dostrzega Papież w braku szacunku dla życia od chwili jego poczęcia i domaga się afirmacji życia ludzkiego od początku. Chodzi tu o wierność samemu człowieczeństwu, o wierność godności człowieka. Jeżeli niszczy się życie w łonie matki, to trudno będzie je później bronić w wielu dziedzinach i zakresach życia oraz współżycia ludzkiego (Tokarczyk, 2005: s. 39-40).

Z naruszeniem godności ludzkiej mamy do czynienia w rodzinach polskich. Referując poglądy Jana Pawła II na rodzinę i wychowanie A. Sorkowicz wymienia następujące najważniejsze zagrożenia dla rodziny polskiej: dążenie do umniejszenia wartości rodziny i jej roli w społeczeństwie, podważanie samej istoty rodziny jako związku osób dwóch płci, zastępowanie rodziny związkami nieformalnymi, podważanie nierozzerwalności związku małżeńskiego, propagowanie rodzicielstwa za pomocą technik biomedycznych, kwestionowanie naturalnego i niezbywalnego prawa dziecka do posiadania własnej rodziny, konflikty wewnątrzrodzinne, długotrwałe rozstania z powodu wyjazdów jednego ze współmałżonków za granicę, podważanie prawa do życia osób najłabszych, przede wszystkim dzieci nienarodzonych, brak środków potrzebnych do godnego życia i rozwoju związany najczęściej z brakiem pracy, uleganie kuszącym propozycjom współczesnej pseudokultury konsumpcyjnej, złe rozumienie wolności ludzkiej. Człowiek opanowany przez logikę posiadania wszystkiego i natychmiast oraz by mieć coraz więcej daje się skorumpować bożkom pieniądza, sukcesu i władzy. Traci tym samym swoją ludzką godność (Sorkowicz, 2014: s. 168-172).

Papież Franciszek piętnuje często przejawy „kultury odrzucenia”. Mówi o rodzinach, które zostały zmuszone do opuszczenia swojej ziemi; o sierotach, które straciły swoich rodziców i są brutalnie wykorzystywane; o młodych ludziach, którzy poszukują zawodowego spełnienia, ale nie mogą znaleźć pracy z powodu krótkowzrocznej polityki ekonomicznej; o ofiarach różnych form przemocy, od prostytutki po narkomanię; o głęboko upokorzonych, o imigrantach, o osobach bezdomnych, zepchniętych na margines. I dodaje: „Ileż razy widzimy ubogich na wysypiskach, gdzie zbierają resztki tego, co zbywa lub zostało odrzucone, aby znaleźć coś do jedzenia i odzieży! Oni również stali się częścią ludzkiego wysypiska i są traktowani jak odpady, co nie wywołuje żadnego poczucia winy u tych, którzy są współodpowiedzialni za ten skandal. Ubogim, którzy często są traktowani jak pasożyty społeczne, nie przebacza się nawet ich biedy” (Orędzie Papieża Franciszka na III Światowy Dzień Ubogich).

We współczesnych społeczeństwach wciąż jest obecna, nawet do pewnego stopnia narasta „kultura odrzucenia”. Zwraca na to uwagę w swoich przemówieniach Papież Franciszek. „Nasze społeczeństwo jest, niestety, skażone kulturą <odrzućenia>, która jest przeciwieństwem kultury przyjmowania. A ofiarami kultury odrzucenia są właśnie osoby najłabsze, najbardziej bezbronne; a to jest okrucieństwo (Przemówienie podczas wizyty w szpitalu dziecięcym w Prokocimiu w dniu 29 lipca 2016 roku podczas XXXI Światowego Dnia Młodzieży w Polsce). Oznaką prawdziwej kultury ludzkiej i chrześcijańskiej jest postawienie w centrum uwagi społecznej i politycznej ludzi znajdujących się w najbardziej niekorzystnej sytuacji, także ludzi pozostających bez pracy.

Jest wiele sytuacji w życiu codziennym wiążących się z naruszeniem czy utratą godności ludzkiej. Dyskusje nad godnością pojawiają się szczególnie wyraźnie w sytuacjach jej zagrożenia lub zakwestionowania. Z faktów uchybienia czy zakwestionowania godności człowieka – jakby na drodze negatywnej – dochodzimy do lepszego zrozumienia godności i do jej poniekąd empirycznego uzasadnienia. Odkrywanie godności dokonuje się najczęściej przez elementarne doświadczenia niesprawiedliwości i cierpienia. Odwoływanie się do godności może jednak w wielu przypadkach prowadzić do różnych nadużyć i wywierania różnych presji nad innych.

Przejawy degradacji godności ludzkiej można by mnożyć, wskazując liczne przykłady poniżania godności człowieka i niemniej liczne jej nadużywanie jednych przeciwko drugim. Rezygnacja z godności lub jej utrata – w sensie psychospołecznym – jest złem bez względu na powody, które doprowadziły do tego stanu rzeczy. Człowiek poddający się upokarzającym mechanizmom psychospołecznym lub sam wymieniający swoją godność na inne wartości lub pseudowartości może powrócić do postawy godnościowej i żyć zgodnie ze swoimi przekonaniem oraz bronić swej autonomii osobowej w przyszłości. Okoliczności zewnętrzne, utrudniające zachowanie godności, nie mogą nas jej pozbawić bez naszego udziału. Postulat elementarnego szacunku dla każdego człowieka oznacza więc to, że nikogo nie można poniżyć w taki sposób, który mógłby zagrozić jego człowieczeństwu nawet wtedy, gdy dany człowiek żyje w sposób moralnie naganny i niezasługujący na szacunek.

Socjologowie wskazują na wiele sytuacji i okoliczności, które mogą być uznane za przejawy degradacji moralnej człowieka, nakłaniania go do „utruty twarzy”, krótko mówiąc, na rozmaite formy godzenia w godność człowieka. W ocenie sytuacji zagrażających godności człowieka zaznacza się w świadomości społecznej znaczna rozbieżność. To, co dla jednych jest w najwyższym stopniu poniżeniem godności ludzkiej lub obywatelskiej, dla innych będzie dowodem bohaterstwa a nawet heroizmu. Na ogół jednak wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z próbami agresji na wewnętrzny stosunek człowieka do prawdy jego przekonań, z aktami stanowiącymi zamach na jego podmiotowość, budzi się moralny sprzeciw wobec tego rodzaju praktyk, nawet jeżeli nie zawsze będzie to kwalifikowane w kategoriach godnościowych.

Ważnym zadaniem stojącym przed współczesną socjologią jest wnikliwe badanie tych struktur społecznych, które niejednokrotnie „produkują” różnego rodzaju nierówności społeczne, sprzyjają wykluczeniu i marginalizacji, a nawet dyskryminacji jednostek czy grup społecznych, promują dążenia do sukcesu ekonomicznego czy politycznego, nawet kosztem innych ludzi. Istnieje potrzeba zakrojonych na szeroką skalę badań psychologicznych, socjologicznych i pedagogicznych, uwzględniających różne aspekty rzeczywistości społecznej, ponieważ sfera zagrożeń we współczesnym świecie nieustannie poszerza się, zarówno w relacjach międzyludzkich, jak i w obrębie struktur społecznych i nowych form komunikowania społecznego. Kryteria szacunku, bezinteresowności i służby, które powinny przesądzać o uznawaniu godności osoby, są zastępowane kryteriami wydajności, przydatności i funkcjonalności. Drugi człowiek jest często ceniony nie za to, kim jest, ale za to, co posiada, jakie przynosi korzyści, czego dokonuje.

INDYWIDUALNE I SPOŁECZNE SYTUACJE ZAGRAŻAJĄCE GODNOŚCI LUDZKIEJ — ANALIZA EMPIRYCZNA

Godność ludzka jest dość często akcentowana jako wartość i dobro najwyższe, mniej wyraźnie są odniesienia godności do innych ludzi i życia społecznego, bardzo rzadko godność dostrzegana jest w kontekście religijnym. Wiąże się ona przede wszyst-

kim z właściwością człowieka jako osoby. Najczęściej godność ludzka jest definiowana jako szacunek dla siebie i innych ludzi. Godność i szacunek to dla wielu są poniekąd synonimy. Treści związane z pojęciem godności to takie, jak: wartość najwyższa, dobro najwyższe, podstawowe prawo człowieka, życie zgodne z własnym sumieniem i własnymi przekonaniem, szacunek dla każdego i nie poniżanie innych oraz niegodzenie się na poniżanie siebie, człowieczeństwo i cecha odróżniająca człowieka od zwierząt, coś, czego nie można się wyrzec, życie w odpowiednich warunkach, a niekiedy jako synonim innych wartości jak: wolność, prawda, odpowiedzialność. Pojęcie godności jest nasycone skojarzeniami emocjonalnymi o pozytywnym charakterze i odnoszącymi się do różnych aspektów i obszarów wartościowania rzeczywistości.

W swoich wypowiedziach badana młodzież szkolna i akademicka zwracała uwagę na potrzebę, a nawet konieczność troski o godność własną i cudzą. Godność osobowościowa i osobista nie jest dana raz na zawsze, można ją w określonych okolicznościach utracić, ale trzeba przede wszystkim ustawicznie ją kształtować. Czasem respondenci odwoływali się do swoich doświadczeń, ale nie wypowiadali ocen o sobie, lecz kierowali swoją uwagę na innych i dokonywali ocen ich postaw i działań. Wyrażali w nich pośrednio swoje opinie i poglądy. Zebrane wypowiedzi ankietowe zostały ujęte w dziewięć podstawowych kategorii. (Wypowiedzi respondentów są opatrzone następującymi znakami: „A” – studenci Wyższej Szkoły Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie; „P” – studenci pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; „O” – studenci Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie; „S” – młodzież szkół średnich w Stalowej Woli).

A. Środowisko rodzinne: *Moim zdaniem naruszeniem godności człowieka jest upokarzanie osoby na oczach innych. Moja przyjaciółka pomimo starań nadal jest upokarzana przez swoich rodziców, nie pomagają uwagi czy rozmowa (O); Moim zdaniem niszczenie siebie i swoich najbliższych w rodzinie to brak godności. Popadanie w nałogi i nie próbowanie się z nich wydostać. Upokarzanie siebie bądź innych (O); Godność ludzka – bardziej godność małżeńska – jest naruszana, gdy są widoczne, dość mocno ujawniane sytuacje między osobami homoseksualnymi. Moim zdaniem to jest lekkim dźgnięciem w godność rodziny, małżeństwa (O); Tak, przeżyłam taką sytuację. Pochodzę z normalnej rodziny, w której nie ma jakiegokolwiek patologii. Usłyszałam od siostry swojego narzeczonego, z którą miałam dobry kontakt, że jestem jedną wielką patologią, elementem społecznym, który sprowadza wszystkich na dno. Po tamtej sytuacji stałam się wycofana, zastanawiałam się nad każdą rzeczą, którą chciałam zrobić (O); U moich sąsiadów była sytuacja, w której rodzina dokuczała starszej kobiecie, która była ich ciocią, oni u niej mieszkali w zamian za opiekę do śmierci. Bardzo chcieli przyspieszyć jej usunięcie się z domu, dlatego głodzili, podawali zwiększone dawki leków, wyzywali. Sytuacją zainteresowała się moja rodzina. Po interwencji policji uratowano tę kobietę przed śmiercią. Sytuacja jak z telewizyjnych programów o godności do starszych ludzi, którzy mają dobre serce. Ta kobieta chciała dobrze dla swoich kuzynów, a ją wykorzystali, a tak właśnie często bywa, że jak komuś pomożesz, to sobie tylko narobisz problemów (A); Myślę, że każdy z nas miał do czynienia w mniejszym lub większym stopniu z tego rodzaju sytuacjami. Pośrednio, w sytuacji, jaka naruszała rażąco ludzką godność*

w moim otoczeniu było stosowanie przemocy przez mieszkańca mojej miejscowości w stosunku do jego żony. Co prawda sytuacja ta nie dotyczyła mnie bezpośrednio przez więzy rodzinne, lecz społeczność mojej wsi była społecznością niewielką i bardzo zżyłą, przez co każda z takich sytuacji miała znaczenie niejako niczym sytuacja, która miała miejsce w rodzinie. Uważam, że stosowanie przemocy wobec kobiet, jak miało to miejsce w przypadku wspomnianej przeze mnie rodziny, jest karygodną sytuacją, która nigdy nie powinna mieć miejsca. Wykorzystywanie przewagi fizycznej, jak również jakiegokolwiek innego rodzaju możliwości do naruszania spokoju, zdrowia, jak również narażanie w ten nieczyny sposób życia ludzkiego jest jedną z tych sytuacji, które noszą miano łamiących godność człowieka (A).

Rodzina jest i powinna być podstawowym miejscem wychowania moralnego, w tym i wychowania progodnościowego. W niej dokonuje się nie tylko biologiczna reprodukcja. Odpowiada ona w znacznej mierze za kondycję psychospołeczną swoich członków, a nade wszystko za przekaz wartości i norm. Od przykładu rodziców zależy w dużej mierze fizjonomia moralna dzieci. Kształtuje się ona pod wpływem stylu relacji, jakie są budowane wewnątrz rodziny i poza nią. Rodzina jest pierwszą szkołą życia, a formacja moralna w niej otrzymana decyduje o przyszłym rozwoju osoby. Jest ona środowiskiem, w którym człowiek uczy się bliskiego porozumiewania się, i podmiotem, który komunikuje wartości, jest wspólnotą porozumiewającą się. Badana młodzież wskazywała na takie przejawy naruszania godności w środowisku rodzinnym, jak: przemoc fizyczna lub psychiczna, obrażanie się nawzajem i wyzwiska, pijaństwo, konflikty między małżonkami, nieporozumienia między rodzinami w sąsiedztwie, upokarzanie ludzi starszych w rodzinie, niesprawiedliwe i brutalne formy represji, tortury zadawane ciału i duszy, nieprawidłowe przeżywanie wolności jako autonomicznej siły, utwierdzającej dążenie do osiągnięcia własnego egoistycznego dobra, nierzadko kosztem innych ludzi, niewierność małżeńska, ubóstwo rodzin i ich marginalizacja społeczna (Sztaudynger, 2011: s. 377-391).

B. Szkoła, środowisko szkolne, uczelnia, środowisko akademickie: *Przeżyłam to w gimnazjum, gdy jedna z koleżanek prześladowała mnie, nastawiając przeciwko mnie całą klasę oraz rozpowiadała fałszywe informacje na mój temat (P); Będąc w szkole pewien nauczyciel wziął się na jednego z moich kolegów, ponieważ osiągał słabsze wyniki w nauce niż rok wcześniej. Zaczął go brać do tablicy na każdej lekcji, nawet jak potrafił, stawiał mu jedynki. Później zaczął do niego kierować jakieś niepotrzebne komentarze, było to dla niego bardzo niemiłe. Moim zdaniem jest to naruszenie godności osobistej (P); Z naruszeniem godności osobistej spotykamy się wszędzie, chociażby codziennie w szkole. Na przerwach, podczas gdy ze znajomymi pójdziemy na papierosa, zawsze spotykamy się z sytuacją, iż starszy kolega kopie, bije młodszego, aby ten robił to, co on powie (A); W szkole spotykamy się z naruszeniem godności, kiedy ci lepsi, mocniejsi uczniowie biją tego słabszego, bezbronnego ucznia, który niczym nie zawinił (A); Tak, przeżyłam naruszenie godności człowieka. Moja siostra była od dziecka wyśmiewana, odrzucona od środowiska, od grupy i szkoły, bo była znacznie skromniejsza, przez wiele lat była wstydliva i zamknięta, miała bardzo zaniżoną samoocenę. Gdy poszła do średniej szkoły, wybiła się, udało jej się skończyć studia, ma pracę, męża i dobrych znajomych. Dzięki wierze, wytrwałości i oczywiście dzięki innym ludziom (S); W gimnazjum pewna koleżanka naruszyła zarówno moją jak i mojej koleżanki godność.*

Wypisała przeróżne obelgi na nasz temat oraz wymyślała ośmieszające nas historie, przez co pół szkoły się z nas śmiało. W pewnym momencie same zaczęłyśmy wierzyć w te głupstwa, które na nas mówili. Zamknęłyśmy się w sobie i miałyśmy poczucie, iż szacunek nam się nie należy, skoro byłyśmy tak traktowane. Miałyśmy poczucie, iż utraciłyśmy swą godność, iż nie zasługujemy na nią (A); Będąc w gimnazjum na zajęciach z informatyki całą klasą i z nauczycielem przeglądaliśmy wyświetlane na ścianie zdjęcia z minionego kiermaszu. Na jednym ze zdjęć byłam ja, gdy jadłam jakąś sałatkę. Nauczyciel zamiast szybko przewinąć zdjęcie, na którym niezbyt dobrze wyszłam, przybliżył je i wraz z nim zaczęła się śmiać cała klasa. Zdarzenie może wydawać się błahę, ale dotknęło kształtujące się wtedy poczucie własnej wartości i zapisało się w pamięci (A); Mieszkając w akademiku spotkałem się z sytuacją, która według mnie była naruszeniem godności człowieka. Celowo wykorzystywali naiwność młodej studentki, żeby się z niej pośmiać (A); W zeszłym semestrze jedna ze studentek z roku wygłaszała swój referat. Po wygłoszeniu referatu zadowolona ze swojego występu została zaatakowana przez kolegów swojego rocznika. Wynikało to z jej dużej nieobecności. Studentka unikała zajęć, wołała umilić sobie czas na siłowni. Zarzucano jej, że referat został skopiowany z Internetu. Ponadto zrobiono to na forum całego roku (A); W szkole wśród uczniów często mamy do czynienia z ingerencją w ludzką godność, świadomie lub nieświadomie. Wszelkiego rodzaju poniżanie, mówienie, że ktoś jest niepotrzebny, lub określenie kogoś jako nieudacznika (A); Wielokrotnie byłem świadkiem sytuacji, w której można stwierdzić, że naruszano ludzką godność. Najczęściej miało to miejsce na zajęciach, kiedy prowadzący wyrażał swoją negatywną opinię odnośnie do jednej osoby znajdującej się na sali, często wkraczając w jej życie prywatne (A); Sądzę, że w mniejszym stopniu takie sytuacje zdarzają się prawie każdemu. Chociażby sytuacje, gdy jako dziecko w szkole podstawowej podczas gry w zbijaka zamiast klócić się z resztą dzieci wołałam siedzieć na placu i oglądać pasące się za płotem zwierzęta, co nie podobało się ani innym dzieciom, ani pilnującej nas nauczycielce. Poważniejszej sytuacji większej wagi nie potrafię sobie przypomnieć (O); Z uwłaczaniem ludzkiej godności można często spotkać się w szkole. Dzieci otyłe czy pochodzące z ubogich rodzin są wręcz prześladowane. Takie postawy ich otoczenia doprowadzają do zaniżonego poczucia wartości, a co za tym idzie do stopniowej utraty godności (P).

Współczesna szkoła staje się często środowiskiem społecznym, w którym dochodzi do naruszania godności osoby ludzkiej, czego dowodem jest narastająca przemoc nauczycieli wobec uczniów, uczniów wobec nauczycieli i uczniów między sobą. Zdarzają się wulgaryzmy, przemoc fizyczna i psychiczna, przezywanie, wyśmiewanie się z dobrych uczniów, dyskutowanie z nauczycielami w sprawie wystawianych ocen, niewykonywanie poleceń nauczycieli, przeszkadzanie w prowadzeniu zajęć, naganne odnoszenie się do nauczycieli, negatywne odnoszenie się do innych kolegów i koleżanek oraz wychowawców. Coraz rzadziej stosuje się kary naruszające godność osobistą ucznia (Zemło, 2019: s. 53-83). Respondenci opisywali – niekiedy w szczegółach – swoje doświadczenia lub obserwacje ze środowisk szkolnych lub akademickich. W polskich szkołach narasta przemoc nauczycieli wobec uczniów, im bardziej nauczyciele są dla uczniów represyjni i nieludzcy, tym bardziej czynią tę instytucję miejscem dziecięcego oporu. Lęk, stres, upokorzenie i nuda czy osobiste deficyty, uczniowie rekompensują pozorowaniem ucze-

nia się, przeniesieniem agresji na innych, czy wręcz prowadzeniem jawnej lub ukrytej walki z nauczycielem jako wrogiem.

C. Środowisko pracy zawodowej: *W gronie moich dalekich znajomych pojawiła się sytuacja, w której podwładny zmuszony był do wykonywania poleceń niezgodnych z jego obowiązkami i przekonaniem, co naruszało jego godność osobistą (S); W moim zakładzie pracy ta godność człowieka jest często naruszana. Polega to na wyśmiewaniu i wyszydzaniu osób niepełnosprawnych przez pracowników (S); Tak jak wspomniałam, głównymi rejonami, w których na co dzień jestem w stanie zaobserwować naruszenie godności, jest życie codzienne, gdzie firmy wszelkiej maści wpływają na nasze życie, chcąc na nas zarobić (P); Spotkałam się z taką sytuacją, że pracodawca stosował mobbing wobec pracownika (P); Pracodawcy nie płacą tyle, ile trzeba za ciężką pracę (A); Naruszenie godności człowieka może przejawiać się w różnych aspektach życia. Jednym z nich jest stosunek pracodawcy do pracownika, obecna sytuacja polityczna, która zmierza do odebrania praw ludziom do samostanowienia (A); Kiedy pracowałam w wakacje w dużej zagranicznej firmie, nie szanowano pracowników, traktowano ich przedmiotowo, nie uznawano ich naturalnych potrzeb. Według mnie było to naruszenie godności człowieka, ponieważ nie zwracano uwagi na warunki pracy, na to, że ludzie prawie mdleją. Liczyła się tylko norma do wyrobienia (O); Pojechałam do pracy nad morze, gdzie warunki mieszkaniowe okazały się tragiczne. Dziesięć osób mieszkało w małym domku letniskowym, gdzie nikt nie miał prywatności. Nie można było normalnie funkcjonować. Nie dało się normalnie przejść, bo wszędzie leżały materace i walizki. Moja godność nie pozwoliła mi na życie w takich warunkach (choć bardzo się starałam), więc po dwóch dniach wróciłam do domu (O); Naruszanie godności ludzkiej to zjawisko, które niestety poszerza się nieubłagane na przestrzeni lat. Wśród sytuacji, które otaczają mnie każdego dnia, chciałabym przytoczyć jedną, która w moim odczuciu była klasycznym przykładem naruszenia godności osobistej. Sytuacja przydarzyła się mojej kuzynce. Pracowała w niewielkiej firmie telekomunikacyjnej, przy podpisywaniu umowy warunki pracy takie jak godziny pracy, stawki, czy możliwość urlopu, zostały jasno określone. W praktyce jednak wszystko okazało się inaczej. Wydłużony czas pracy, brak wypłaty na czas oraz brak możliwości wzięcia chociaż jednego dnia wolnego w miesiącu. Dodam tylko, że kuzynka ma rodzinę i chore dziecko, które nie zawsze miała z kim zostawić. Mobbing, bo o nim tu mowa, jest moim zdaniem jednym z najczęstszych przykładów naruszenia godności człowieka. Jest to brak szacunku, ograniczenie wolności i praw człowieka. Człowiek w takim przypadku traktowany jest jak „matryca do zarabiania czyichś pieniędzy” (A).*

Godność zawodowa wiąże się z usytuowaniem człowieka w różnych kontekstach społecznych, związanych z wykonywaniem określonego zawodu. Zobowiązuje ona pracownika do poszanowania i ochrony jego tożsamości społecznej, rzetelności w wykonywaniu zawodów, pozytywnych postaw wobec pracy, traktowanie jej jako źródła wewnętrznego rozwoju i zawodowego etosu. Pracownik nierespektujący swojej godności zawodowej może być pociągnięty do odpowiedzialności. Z kolei pracodawca jest zobowiązany do poszanowania godności pracownika, co wyraża się w tworzeniu odpowiednich warunków pracy, zapewnienia przyjaznej atmosfery, należytej zapłaty, możliwości awansu itp. Człowiek nie może doznawać w środowisku pracy pomniejszenia swojej

godności, nie można używać go jako środka, jako „siły roboczej”, ani traktować go w sposób instrumentalny. Obydwa te aspekty poszanowania własnej godności przez pracownika i jego godności przez pracodawcę są dzisiaj ważnym i aktualnym problemem.

Poprzez pełnienie różnych ról zawodowych jednostki wchodzą w relacje osobowe z innymi pracownikami, a w działalności zawodowej dochodzi do konfliktów między godnością własną i godnością zawodową. Rynek pracy kształtuje warunki życia pracownika i jego rodziny, jego rozwój, albo degraduje społecznie i moralnie. Warunki życia człowieka pracy nie zawsze są godne istoty ludzkiej. Tam, gdzie panują twarde prawa rynku, gdzie spryt i przebiegłość są w cenie, tam z pewnością tanieje honor i godność ludzka. Godność ludzka wymaga takiego porządku gospodarczego, aby człowiek nie był traktowany jako środek do celu. Wiele sytuacji w życiu zawodowym i ekonomicznym uderza w godność osoby, w sprawiedliwość i solidarność społeczną. Wśród zachowań i czynów sprzeciwiających się ludzkiej godności jest zarówno niesprawiedliwe wynagrodzenie za pracę, jak i złe wykonywanie pracy (Seweryński, 2011: s. 329-336).

W środowisku pracy zawodowej występują różnorodne zjawiska negatywne jak systematyczne wyśmiewanie się, gnębienie innych, upokarzanie, nękanie, ośmieszanie, wulgaryzmy, zastraszanie za pomocą gróźb, utrudnianie awansu społecznego, pomijanie przy podwyżkach czy nagrodach, przydzielanie licznych zadań do wykonania w krótkim czasie, groźby wyrzucenia z pracy, mobbing, złe warunki pracy, niesprawiedliwe regulacje wynagradzania za pracę, ograniczenie praw pracowniczych, tzw. umowy śmieciowe itp. Także bezrobocie jest sprzeczne z godnością ludzką. Kontrasty między ludźmi bogatymi i tymi, którzy żyją w nędzy, są obrazą godności osoby ludzkiej.

D. Szpital, opieka medyczna: *Naruszenie godności może przejawiać się w wielu aspektach naszego życia. Niegodnie można być potraktowanym np. w szpitalu podczas badania lekarskiego, nigdy bez naszej zgody jest ono wykonywane w obecności innych osób (S); Uważam, że godność ludzka jest naruszona czasami w szpitalach. Podczas zabiegu operacyjnego kazano rozebrać się do naga, nie zapewniwszy przy tym odpowiednich warunków intymności. Dla mnie było to bardzo traumatyczne i przykre doświadczenie (S); Spotkałam się z taką sytuacją, że kilka razy odmawiano mi badania lekarskiego mimo silnego bólu. Lekarze tłumaczyli, że to nic takiego i samo przejdzie, gdzie później okazało się być to takim problemem, że wymagałam interwencji chirurgicznej (O); Często w sferze szkolnej zdarzają się naruszenia godności między uczniami, lecz zwykle nie są to bardzo dotkliwe naruszenia. Na szczęście ani mnie ani moim bliskim takie sytuacje nie utrudniały życia. Choć niejednokrotnie czytałam o naruszeniach tej godności w firmach, więzieniach czy szpitalach (O); Uważam, że sytuacja związana z opieką zdrowia dość często przynosi takie sytuacje. Jeszcze kilka lat temu przywieziono mojego sparaliżowanego jednostronnie sąsiada ze szpitala do domu. A że w domu nikogo nie było, to pozostawiono go na podłodze na klatce schodowej. Jak się później okazało, czekał tam około trzech godzin, bez możliwości kontaktu (słaba mowa po wylewie) (O).*

Wszelkie działania, jakie podejmuje lekarz czy pielęgniarz, nie mogą naruszać godności ludzkiej pacjenta, lecz wprost przeciwnie – powinny być wykonywane z myślą o afirmacji tej godności. Stąd działania pracowników służby zdrowia ściśle łączą się

z etyczną problematyką ich pracy. Zasada afirmacji godności ludzkiej jest urzeczywistniana przez akty czynienia dobra i unikania czynów krzywdzących. Każdy z pacjentów jest w mniejszym lub większym stopniu świadomy swej godności osobowej, jej naruszenie przez przedmiotowe czy bezosobowe traktowanie go jako „przypadku chorobowego”, stanowi rażące naruszenie prawa do poszanowania jego godności. Pacjenci, którzy są przyjmowani do szpitala, oczekują od personelu medycznego życzliwego przyjęcia i starannej opieki. Niekiedy respondenci wspominali o sytuacjach, w których pacjenci w środowisku szpitalnym byli traktowani w niewłaściwy sposób, czyli po prostu niegodny.

E. Telewizja, internet i inne media: *Internet wymyka się spod kontroli rodziców, co stanowi zagrożenie dla ich dzieci (S); Naruszenie godności człowieka ma miejsce w reklamie, zwłaszcza agresywnej, która jest obecna wszędzie, zwłaszcza w Internecie (P); wielokrotnie spotykałam się z sytuacją, gdy na portalach społecznościowych ludzie udostępniali zdjęcia i filmiki, które ujmowały godności drugiej osoby, tym samym raniąc jej uczucia. Możemy się spotkać z takimi zajściami w szkole czy miejscu pracy, gdy często brak akceptacji przez pewną grupę osób prowokuje sytuację ujemnej godności czy związanego z tym niszczenia mienia osoby pokrzywdzonej (P); Były to złośliwe, nieprawdziwe komentarze w Internecie dotyczące personaliów mojego rodzeństwa, naruszały dobre imię, a były zupełnie nieprawdziwe, a moja interwencja nic nie pomogła (A); Obecna sytuacja polityczna jest czymś, co można nazwać naruszeniem godności. Państwowa telewizja stała się partyjną, próbują przekazywać zniekształcone fakty tak, by stawiały ich w dobrym świetle i tylko ich. Wprowadzane zmiany są niezgodne z prawem. Odnosi się wrażenie, że mają ludzi za głupich (O).*

Internet i inne nowoczesne technologie pozwalają ludziom na komunikowanie się ze sobą, odnajdywanie informacji tekstowych, wizualnych i dźwiękowych, bez kosztów finansowych i ograniczeń przestrzennych. Dają one szanse dostępu do wielu możliwości, których nie miały poprzednie pokolenia, ale równocześnie ten świat wirtualny niesie ze sobą określone zagrożenia. Wielu apeluje do tych, którzy zajmują się produkcją i rozpowszechnianiem tego, co przekazują nowe media, by poczuwali się do obowiązku szanowania godności i wartości osoby. Media powinny respektować dobro i wyjątkową godność człowieka, nie mogą być podporządkowane jedynie kryteriom interesu, sensacji i doraźnego sukcesu. Powinny służyć w budowaniu życia bardziej ludzkiego.

Godność ludzka jest naruszana w szeroko rozumianych mediach. Wskazuje się na przemoc w telewizji i internecie, wulgarny język, wszechobecną i agresywną reklamę, łamanie dobrych obyczajów, podstępne schlebienie gustom odbiorców, wyolbrzymianie seksualności itp. W obrazach medialnych propaguje się gwałt i przemoc, programy komputerowe często uwłaczają godności ludzkiej i odzierają ją z wartości. To z mediów płyną niejednokrotnie sygnały, że nie istnieją niezbywalne powinności, że niemal wszystko jest dozwolone, że egoizm, prywata, czy kłamstwo są pojęciami względnymi (Kojder, 1999: s. 1-6) . Sieć cyfrowa nie zawsze jest bogata w wartości ludzkie, nie zawsze służy wartościom porozumienia się i dialogu.

Środki społecznego przekazu odgrywają coraz większą rolę w kształtowaniu potrzeb i pragnień konsumpcyjnych, szczególnie w społeczeństwach, które przechodzą od gospodarki niedoborów do gospodarki obfitości. W reklamach, filmach, serialach, teleturniejach

itp. media „kuszają” niemal powszechną dostępnością dóbr konsumpcyjnych, promują wystawną i luksusową konsumpcję, ujednolicają preferencje odbiorców. Nawet wśród tych, którzy walczą o zaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych, rozbudzone są potrzeby konsumpcyjne „wyższego” rzędu. Konsumpcjonizm lansowany odgórnie przez media i rozwijający się oddolnie w praktyce życia społecznego, prowadzi do ukształtowania się pragmatycznej świadomości, nie zawsze zgodnej ze świadomością etyczną, niekiedy oznacza swoistą „kulturę pustki”. W pragmatycznej świadomości wolność jednostki nabiera charakteru wolności konsumenta (kultura chwili, lansująca kult nowości i natychmiastowości).

F. Naruszanie godności osób niepełnosprawnych: *Tak, osoba chora psychicznie była wyśmiewana, wyzywana, poniżana (S); Owszem, osoba dotknięta kalectwem nie mogła radzić sobie w życiu codziennym i nikt nie chciał przyjść jej z pomocą (S); Taką sytuacją było dla mnie naśmiewanie się przez grupę nastolatków z niepełnosprawnej osoby. Godność tej osoby została naruszona, ponieważ nie został jej okazany szacunek z samego tytułu bycia człowiekiem (S); Byłam takim świadkiem, gdzie grupa młodzieży wyśmiewała się ze swojej rówieśniczki, ponieważ jest od nich biedniejsza, niepełnosprawna, brzydsza (S); Oczernianie i izolowanie osób niepełnosprawnych, a tak nie powinno być, to są ludzie, którzy mają swoją godność i mają prawo do godnego życia (A); Taką sytuacją było dla mnie naśmiewanie się przez grupę nastolatków z niepełnosprawności. Godność tej osoby została według mnie naruszona, ponieważ nie został jej okazany szacunek należny każdemu z samego tytułu bycia człowiekiem. To wydarzenie według mnie negatywnie wpłynęło na poczucie wartości tej osoby (S); Było to złe traktowanie osoby chorej na schizofrenię (A); Mam brata, który ma autyzm, jest w znacznym stopniu upośledzony umysłowo i ludzie często traktują go przez to jakby był gorszy, nie zasługiwał na szacunek. Mówią o nim lekceważąco, jakby był przedmiotem. Dla mnie jest to bardzo przykre i uważam, że zdecydowanie narusza to jego godność (O); Tak, przeżyłam. Sąsiadka mojej babci, która jest narkomanką i alkoholiką, przychodziła do mojej babci pożyczać pieniądze. Gdyby nie interwencja mojego taty, pewnie nic by nie oddała. Dodam, że babcia ma alzheimera średniozaawansowanego (O).*

Zagadnienia związane z godnością ludzką nabierają szczególnego znaczenia w odniesieniu do osób niepełnosprawnych. W sferze deklaratywnej ze strony jednostek, grup społecznych, przedstawicieli różnych instytucji, państwa i Kościoła, godność osób niepełnosprawnych jest uznawana za istotną wartość oraz ważny cel rozlicznych działań mających na celu m.in. zapobieganie wszelkim formom dyskryminacji i wyrównywanie szans, w sferze praktycznej wciąż robi się za mało. Osobom niepełnosprawnym przysługują te same prawa co i osobom pełnosprawnym, jednak w praktyce występują znaczne trudności w korzystaniu z tych praw. Wskutek istnienia rozlicznych barier wiele osób niepełnosprawnych nie może korzystać z tych praw, a zatem znajduje się w sytuacji zagrożenia poczucia godności. Osoby niepełnosprawne pozornie posiadają duże uprawnienia, jednak w praktyce trudno jest je wyegzekwować (Szczupał, 2012: s. 33-34). Żadna forma niepełnosprawności nie umniejsza osobowej godności człowieka, ani wartości jego życia. Nikt nie może być traktowany jako „nic nie wart” i „nikomu niepotrzebny”. Prawa człowieka nie mogą być przywilejem tylko dla osób zdrowych, z wykluczeniem tych, którzy w kategoriach ekonomicznych wydają się nieprzydatni.

Dla urzeczywistnienia poczucia godności u osób niepełnosprawnych niezbędne jest zarówno podmiotowe traktowanie każdego człowieka w społeczeństwie, przyznające mu prawo do własnej odrębności i niepowtarzalności, jak i przeciwdziałanie marginalizacji społecznej i separacji instytucjonalnej, wielopłaszczyznowa pomoc rodzinom dzieci i młodzieży z niepełnosprawnością oraz edukacja społeczna mająca na celu przezwyciężanie uprzedzeń i stereotypów. Niekiedy respondenci wskazywali na różne przejawy lekceważenia, poniżania i wyśmiewania się z osób niepełnosprawnych. Dyskryminacja według kryteriów sprawności jest nie mniej haniebna niż dyskryminacja z powodu rasy, płci czy religii (Szczupał, Chatzipentidis, 2016: s. 99-118).

G. Naruszanie godności osób o szczególnych cechach, jak np. obcokrajowcy, alkoholicy, emigranci: *Choroba alkoholowa sprzyja w bardzo znacznym stopniu do naruszenia własnej godności, zmniejsza się poczucie szacunku do samego siebie (choć dla samego siebie jest to niezauważalne). Nie szanuje się bliskich osób (O); Alkoholicy spod sklepu podchodzą do ludzi, prosząc o pieniądze. Według mnie to najgorsza rzecz pozbawić się godności swojej i innych (O); Byłam na imprezie z moim przyjacielem z Argentyny i ochroniarz nie wpuścił go do klubu z powodu brązowego koloru skóry. Powiedział, że nie chcą wpuszczać Latynosów, bo mają złe doświadczenia. Uważam to za dyskryminację i tym samym naruszenie jego godności (A); Byłam świadkiem napaści na bliską mi osobę. Spacerowałam ze znajomym o innej narodowości. Kilku młodych ludzi najpierw zaczęło krzyczeć różne wyzwiska, a później podbiegło od tyłu i uderzyło go w plecy. Nie było to bardzo silne uderzenie, ale ta sytuacja wyraźnie pokazuje, czym jest poniżanie i naruszanie godności człowieka (A); Lekceważenie czyjegós zdania jest naruszeniem czyjejś godności (O); W swoim życiu byłam świadkiem naruszenia godności człowieka, gdy inni poniżali, wyśmiewali się z innych, tylko ze względu na to, że byli oni o odmiennym kolorze skóry (S); Tak, brak szacunku do emigrantów i obcokrajowców, młode pokolenie czasami negatywnie postrzega takie osoby (P); W moim życiu spotkałam się z naruszaniem godności osobistej. Naruszenie godności osobistej miało miejsce w mojej miejscowości, kiedy to wszyscy mieszkańcy wykluczyli jedną rodzinę ze społeczności. Traktowali ich jak obcych, udawali, że ci ludzie nie istnieją. Niszczono im posesję, napuszczano swoje dzieci przeciwko dzieciom z tej rodziny. Wykluczenie to było z powodu tego, że ich status materialny był bardzo niski (P); Kontrolowanie kieszeni i toreb pracowników w dużych sklepach samoobsługowych przez ochronę sklepu. Człowiek czuje się jak złodziej (O); Osobiście w moim życiu nie spotkałam się z sytuacją naruszenia godności człowieka. Uważam jednak, że w otaczającej nas rzeczywistości istnieją takie sytuacje, a przykładem takowych mogą być zdarzenia, w których osoby pełniące funkcje publiczne (np. funkcjonariusze policji) przekraczają granicę swoich uprawnień, stosując przemoc fizyczną na osobach zatrzymanych czy przesłuchiowanych, tym samym naruszając ich godność osobistą. Wydaje mi się, że takie sytuacje mają miejsce, ponieważ niektórzy przedstawiciele (w tym przypadku policji) czują się ponad prawem. W związku z tym, opinie o tej instytucji dość często są negatywne i zawsze uważana jest ona jako pewnego rodzaju „autorytet” dla społeczeństwa (A).*

Naruszanie godności ludzkiej ma także swoje źródło w kwestionowaniu równości i godności wszystkich ludzi. Badani wskazywali na różne przejawy ksenofobii, nietolerancji, nienawiści rasowej, nietolerancji religijnej, brak szacunku dla emigrantów i ob-

cokrajowców, wykluczanie ze społeczności wiejskiej i dyskryminowanie pewnych osób ze względu na ich status materialny czy moralny, niesprawiedliwe oskarżanie, poniżanie w różnych sytuacjach dnia codziennego, niesprawiedliwe osądzanie czy poniżanie ze względu na szczególne właściwości ludzkie. W życiu codziennym ludzie respektują cudzą godność lub ją naruszają, niekiedy w sposób drastyczny. „Kultura odrzucenia” przejawia się na różne sposoby, ze szkodą przede wszystkim dla najsłabszych i najbardziej wrażliwych.

H. Wyśmiewanie się, wyzwiska, upokarzanie, obrażanie: *Ostatnio jadąc autobusem widziałem starszą panią, która stała tak jak ja, nie mając miejsca do siedzenia. Młodzi chłopcy, którzy zajmowali miejsca siedzące, nie ustąpili jej go, śmiejąc się z niej, że w tym wieku powinna siedzieć w domu, a nie podróżować (A); W mojej rodzinie nie miała miejsca sytuacji, którą można nazwać naruszeniem godności, ponieważ wszyscy traktujemy się z szacunkiem. Natomiast można spotkać takie sytuacje, które moim zdaniem są naruszeniem godności. Są to sytuacje związane z wszelkiego rodzaju wyzwiskami i obelgami. Sytuacje takie często występują w szkołach i na wszelkiego rodzaju imprezach (P); Grupy ludzi wyśmiewające się ze znajomego. Nikt nie udzielił mu pomocy i nie stawiał się w jego obronie (A); Idąc ulicą pewnego dnia widziałem, jak grupa gimnazjalistów śmiała się z bezdomnego, gdyż się przewrócił i nie mógł wstać. Ewidentny brak szacunku do tego człowieka z ich strony (O); Moją kuzynkę izolowali i nie akceptowali tylko dlatego, że była grubsza, inna od reszty. Nikt nie zwracał uwagi na wartości, jakie sobą reprezentuje, na jej dobroć i mądrość (A); Sam fakt, że można kogoś uderzyć, jest nie do pomyślenia, dlatego uważam, że raczej to jest zbyt duże naruszenie godności ludzkiej i raczej tak nie powinno być. Tak samo obrażanie kogoś czy przezywanie. Tego jest pełno, to XXI wiek, tak ludzie się zmienili i trudno. Takie życie (A); Ublizanie drugiej osobie w sposób wulgarny. Naruszenie godności człowieka w tym przypadku zaszło w sposób bardzo porywczy i niekulturalny. Skutkowało to negatywnymi emocjami. Część nieprzyzwoitych stwierdzeń była rzucana bezpodstawnie. Zajście tego typu kojarzy mi się z naruszaniem godności drugiego człowieka (A); Na szczęście, jak do tej pory, w moim bliskim otoczeniu nie spotkałam się z tym. Jednak często widzę takie sytuacje, jeśli chodzi np. ludzi biednych lub całkiem bezdomnych. Często wtedy tym „lepszemu” ludziom zdarza się ich upokarzać, traktować z mniejszą godnością niż powinni (O); Naruszenie godności człowieka można zaobserwować, gdy zupełnie, bez żadnego powodu, bezpodstawnie dana osoba względem drugiej osoby źle się o niej wyraża, wykonuje niewłaściwe, nieodpowiednie gesty. Przykładem takiego naruszania godności była sytuacja, gdy jeden z moich sąsiadów naruszał godność drugiego sąsiada całkowicie bez powodu, tylko z tego może jednak względu, że był z innego kraju. Pisał na niego obrażające teksty na płocie, kiedy zrobił większe przyjęcie a jemu to przeszkadzało, robił głupie dowcipy sąsiadowi. Z czasem jednak przekonał się do nowego sąsiada (A).*

Troska o zachowanie godności przejawia się w odniesieniu do wielu sytuacji dnia codziennego, w których człowiek nie chce podporządkować się mechanizmom przymuszającym (presja codzienności). Brak poszanowania godności w życiu codziennym, w urzędach, w kontaktach międzyludzkich, odczuwa się bardzo ostro i boleśnie. Szczególny protest wywołuje wyłącznie instrumentalne traktowanie człowieka, manipulowanie jego świadomością, a nawet życiem. Także w sytuacjach życia codziennego człowiek

nie chce tracić szacunku do samego siebie i oczekuje takiego szacunku od innych. Bardzo przykra jest dla człowieka obojętność w stosunkach międzyludzkich. W pozytywnych lub negatywnych kontaktach z innymi godność ludzka staje się bardziej wymierna społecznie.

Na negatywne sytuacje w życiu codziennym, uwłaczające godności ludzkiej, wskazywała badana młodzież, gdy człowiek jako jednostka i człowiek wśród z innymi pokonywał różne trudności, doświadczał sukcesów i porażek, czynił dobro lub zło. W relacjach międzyludzkich pojawiają się różne zagrożenia dla godności ludzkiej, zarówno w szerszych kontekstach społecznych, jak i w odnoszeniu się do siebie jednostek ludzkich. Oszustwa, szyderstwo, kłamstwa, epitety, wyzwiska itp. – to są przejawy przedmiotowego traktowania człowieka i naruszania jego podstawowej godności. Jeżeli nawet godność jest wartością pożądaną w polityce, to współcześnie życie polityczne staje się coraz bardziej brutalne, przenika życie codzienne ludzi. Także terroryzm jest sprzeczny z godnością ludzką, stanowi prawdziwą zbrodnię przeciw ludzkości, pogardę dla życia ludzkiego. Na pytanie, dlaczego nie wolno traktować ludzi przedmiotowo, wielu młodych odpowiadało, że byłoby to działanie wbrew ich godności (Ostrowska, 2004: s. 246).

I. Sfera intymna: *Spotkałam się z taką sytuacją. Było to dwa lata temu, podczas wizyty w klubie. Nawiązałam rozmowę z przypadkowym mężczyzną, w której stwierdził, że kobieta nadaje się tylko do rodzenia dzieci i zajmowania się domem, a kariera nie jest dla niej. Ugodziło to w moją godność, ale też w moje patrzenie na rolę kobiet w społeczeństwie, uświadamiając mnie w tym, że jeszcze wielu mężczyzn traktuje kobiety stereotypowo (A); Moje naruszenie godności polegało na tym, że podczas kontroli policji naruszyła ona moją godność osobistą, intymną (A); Pierwszym przejawem naruszenia godności ludzkiej, jakie przychodzi mi na myśl, jest aborcja i eutanazja. Zabierają one podstawowe prawo każdego człowieka – prawo do życia (P); Osoba mi bliska była molestowana. Było to zdarzenie w komunikacji miejskiej, dotyczyło to kobiety. Zdarzenie wywołało w niej wstyd, szok i potem złość. Nie była w stanie wydusić z siebie słowa, kiedy się to działo (A); Tak, moja koleżanka została pozbawiona godności, gdy pijana, potrzebująca pomocy została seksualnie wykorzystana. Jest to utrata godności. Kiedy robimy coś sprzecznego z tym, co myślimy (S); W swoim życiu doświadczyłam naruszenie godności, jedno z nich, które utkwiło mi w pamięci, polegało ono na tym, że przedstawiono mi usługi erotyczne za pieniądze gdzie tak naprawdę ofiary, w tym przypadku dziewczyny, nie miały dużo do powiedzenia (A); Moja koleżanka miała bardzo przykrą sytuację. Ktoś przerobił jej zdjęcia w programie i rozstał niby nagie zdjęcia po szkole (A); Takim naruszeniem godności są chociażby historie wielu dziewcząt, które pokochały bardzo mocno swoich wybranków. Niestety, ci chłopcy patrzyli tylko na swoje korzyści, nie dbając o szacunek swoich partnerek jako kobiet i jako ludzi. W związku z czym kobiety te zatraciły w sobie poczucie własnej wartości i miłości, które mają od Boga (A); Moja siostra miała niestety bardzo trudną sytuację. Mała trudności w ciąży, a lekarz zaproponował jej usunięcie ciąży. Nie dał zupełnie wsparcia (A); Naruszenie godności człowieka to np. gdy człowiek w sposób okrutny podejmuje się aborcji. Człowiek jest świadomy konsekwencji współżycia seksualnego, a potem podejmuje decyzję zabicia istoty, która sama nie może się ratować i która jest bezbronna i niczemu winna (S).*

Badana młodzież szkolna i akademicka wskazywała na konkretne przykłady wykorzystywania seksualnego kobiet, instrumentalne traktowanie kobiet, nadużywanie władzy przez funkcjonariuszy publicznych (np. przez policję), usługi erotyczne za pieniądze, umieszczanie scen erotycznych w internecie. Do rażących zjawisk naruszania godności ludzkiej zalicza się przypadki molestowania seksualnego kobiet w środowiskach pracy zawodowej. Godność osoby ludzkiej naruszają stosowane praktyki godzące w samo prawo do życia, jak aborcja czy eutanazja, przymuszanie do prostytutki i pornografia.

Zarówno w życiu jednostkowym, jak i w życiu społecznym, pojawiają się pewne zdarzenia czy wydarzenia, które mają dla jednostek szczególne znaczenie. Mogą one być mniej ważne lub bardziej ważne dla jednostki, mogą mieć charakter pozytywny lub negatywny. Wydarzenia uznane na początku za bardzo doniosłe i znaczące z biegiem czasu mogą okazać się mniej istotne. I odwrotnie, spostrzegane jako mało ważne, mogą okazać się czymś przełomowym. Niektóre z tych wydarzeń mogą być tak zaskakujące, że wiążemy je ze szczególnym losem lub Opatrznością Bożą. Badana młodzież szkolna i akademicka wskazywała dość często na sytuacje, które – jej zdaniem – naruszały godność drugiego człowieka (Stróżewski, 2013: s. 160-162). Nieposzanowanie lub nawet pogwałcenie godności ludzkiej było postrzegane przez pryzmat indywidualnych lub społecznych doświadczeń. Można mówić o różnych poziomach poszanowania lub nieposzanowania godności osoby ludzkiej.

UWAGI KOŃCOWE

Po przeprowadzeniu w miarę dokładnych analiz empirycznych ustaliliśmy częstotliwość wyodrębnionych dziewięciu kategorii sytuacji indywidualnych i społecznych naruszających godność ludzką. Odnoszą się one zarówno do środowisk społecznych, jak i do relacji międzyludzkich. Kształtują się one następująco według częstotliwości występowania: szkoła, uczelnia jako środowisko, w którym naruszane są wartości i normy godnościowe – 22,4%; wyzwiska, obelgi, wyśmiewanie się – 10,9%; środowisko rodzinne – 10,3%; szczególne sytuacje i okoliczności – 9,3%; środowisko pracy zawodowej – 6,7%; poniżanie osób niepełnosprawnych – 4,3%; sytuacje dotyczące sfery intymnej – 4,3%; stosunek do pacjentów w szpitalach i opieka medyczna – 4,3%; internet i inne media – 2,5%.

W całej zbiorowości młodzieży szkolnej i akademickiej 4,8% badanych udzieliło odpowiedzi ogólnikowych („poniżanie kogoś”; „mogło coś takiego być”; „ludzie nie są dobrzy, często złośliwi”), natomiast 17,6% respondentów nie doświadczyło w swoim życiu lub w życiu swoich bliskich takich sytuacji, które można by określić jako naruszanie godności ludzkiej („nie byłam świadkiem takiej sytuacji”; „nie miałam do czynienia z taką sytuacją”; „nie pamiętam takiej sytuacji”; „nie doświadczyłem niczego takiego”; „moja rodzina należy do osób, które darzą szacunkiem drugiego człowieka”). Tylko 2,6% respondentów nie udzieliło odpowiedzi.

Z przeprowadzonej analizy empirycznej wynika, że sytuacje naruszające godność człowieka dotyczą zarówno życia politycznego, jak i gospodarczego, społecznego i kulturalnego, a szczególnie relacji międzyludzkich. Wszystkie dziedziny życia ludzkiego powinny być oceniane ze względu na ludzką godność według tego, czy jest ona respektowana i należycie chroniona. Opisane powyżej sytuacje indywidualne i społeczne naruszające godność osoby ludzkiej nie wyczerpują bogatego spektrum, być może nawet wciąż rosnącego, w sytuacji zagrażających godności człowieka. Należy wyróżnić sytuacje, w których uznaje się, że ktoś sam ubliżył swojej godności, i sytuacje uznane za ubliżające godności z powodu niewłaściwego zachowania innych. Trzeba więc podkreślić, że ostatecznie to od człowieka i jego świadomego oraz wolnego wyboru zależy, czy będzie on istotą godną czy niegodną. Człowiek z poczuciem osobistej godności odznacza się wolnością i samostanowieniem oraz wewnętrzną odpowiedzialnością. Powinien mieć także świadomość, że każdy człowiek jest bytem osobowym, z przysługującą mu godnością, ma określony status aksjologiczny.

Różne przejawy niesprawiedliwości społecznej, będące naruszeniem godności osoby ludzkiej, nie mogą być przezwyciężone tylko przez same przekształcenia strukturalne i instytucjonalne. Sytuacja człowieka we współczesnym świecie jest daleka od obiektywnych wymagań porządku moralnego, daleka od wymagań sprawiedliwości, a tym bardziej miłości społecznej. Potrzebne są odważne i twórcze rozwiązania instytucjonalne i strukturalne, zgodne z autentyczną godnością człowieka. Będą one służyć sprawiedliwości społecznej i międzynarodowej tylko pod tym warunkiem, że nastąpi moralne nawrócenie ludzi, że dokona się przemiana umysłów, woli i serc. Zadanie to wymaga stanowczego zaangażowania się poszczególnych ludzi oraz wolnych i solidarnych narodów. Uznanie i obrona godności osoby ludzkiej jest zasadą i podstawą prawidłowego ładu i działania społecznego.

Postulowane przemiany moralne wymagają zintensyfikowanego wychowania ku wartościom, przede wszystkim ku wartościom godnościowym. „Wszelkie samowychowanie i wychowanie społeczne powinno opierać się na rozwijaniu poczucia godności ludzkiej. Kryteriami poczucia własnej godności i uznania godności innych są: traktowanie człowieka jako celu, a nie jako instrumentu (podejście niemanipulacyjne), zgodność własnego postępowania z systemem wartości, odporność na ingrację i naciski, satysfakcja z realizowania dobra” (Chlewiński, Zaleski, 1997: kol. 262). Wychowanie do wartości godnościowych stanowi bardzo poważne wyzwanie i zadanie dla społeczeństw współczesnych.

Przeprowadzone badania socjologiczne ukazały miejsce i rolę wartości godnościowych w życiu indywidualnym i społecznym młodzieży, w jej ocenach i doświadczeniach życiowych. To, że człowiek jest obdarzony niezwykłą godnością nadprzyrodzoną (człowiek jest dzieckiem Boga) i przyrodzoną (człowieczeństwo, natura ludzka), sprawia, że to jego uprzywilejowanie jest wezwaniem do dobrego postępowania, także wobec innych ludzi obdarzonych również tą szczególną godnością. Człowiek mający właściwe poczucie godności będzie chciał podejmować (decyzje) i realizować (praktyka) działania godne. Godność jest źródłem wezwania i wymagania, przynagla nas, aby życie swoje traktować

tak, by było ono wartościowe i moralnie dobre (Baniak, 2015: s. 47-49; Štefaňák, 2013: s. 281-294). Potencjał godnościowy w świadomości młodzieży szkolnej i akademickiej jest znaczny, ważne jest, by przekształcał się on w praktykę życiową. Jesteśmy na ogół przekonani, że osoba ludzka ma wartość nieskończoną, a działania i instytucje, które temu zaprzeczają, są moralnie odrażające.

Edukacja i wychowanie ku wartościom godnościowym mają pomagać dzieciom i młodzieży, aby tam, gdzie żyją, z każdym dniem doskonalili się jako ludzie, aby coraz bardziej „byli”, a nie tylko „mieli”. Punktem wyjścia takich oddziaływań musi być prawda o człowieku, uznanie jego godności i jego transcendentnego powołania. Patrząc na każdego młodego człowieka przez taki pryzmat antropologiczny oznacza pomagać rozwijać to, co w nim jest najlepsze, przy wykorzystaniu wszystkich jego możliwości i uzdolnień (W służbie wychowaniu, 2015: s. 7-21; Dancák 2001: s. 165-197).

BIBLIOGRAFIA

1. Baniak J. (2015), Religia katolicka i Kościół rzymskokatolicki w opiniach polskiej młodzieży. Od akceptacji do kontestacji, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków.
2. Bartnik Cz., S. (2019), Przesłanie personalistyczne, „Nasz Dziennik”, nr 238, s. 7.
3. Bobrowicz W. (2006), Internet w kulturze – kultura w Internecie, w: Kultura współczesna a wychowanie człowieka, red. D. Kubinowski, Oficyna Wydawnicza VERBA, Lublin, s. 263-269.
4. Bukowski J. (1987), Zarys filozofii spotkania, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
5. Chałas K. (2011), Moc wychowawcza przypadkowych zdarzeń w świetle introcepcji wartości. Wydawnictwo „Jedność”, Kielce-Lublin.
6. Chałas K. (2019), Osoba punktem wyjścia i dojścia w edukacji wczesnoszkolnej, „Roczniki Pedagogiczne”, nr 2, s. 37-48.
7. Chlewiński Z., Zaleski Z. (1997), Godność, w: Leksykon filozofii klasycznej, red. J. Herbut, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin, kol. 260-262.
8. Dancák P. (2001), Otázka výchovy v náuke Jána Pavla II, Náboženské vydavateľstvo PETRA, Prešov.
9. Filipowicz M. (2017), Wychowanie do prawdy. Rozważania wokół myśli Wojciecha Chudego, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 53-60.
10. Jabłoński M. (2002), Rozważania na temat znaczenia pojęcia godności człowieka w polskim porządku konstytucyjnym, w: Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP, red. B. Banaszak, A. Preisner, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, s. 81-100.
11. Jadacki J.J. (2003), Aksjologia i semiotyka. Analizy i polemiki, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa.
12. Jedliński K. (2018), Godność. Jak ją chronić bez upokarzania innych, Wydawnictwo Charaktery, Kielce.
13. Kanclerz B. (2015), Orientacje życiowe młodzieży akademickiej, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
14. Kojder A. (1995), Godność i siła prawa. Szkice socjologiczno-prawne, Oficyna Naukowa, Warszawa.
15. Kojder A. (1999), Bilans pierwszej dekady, „Rzeczpospolita”, nr 14, s. 1-6.
16. Kozielecki J. (1988), O człowieku wielowymiarowym. Eseje psychologiczne. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
17. Krukowski J. (2019), Godność ludzka, w: Leksykon Prawa Kanonicznego, red. Mirosław Sitarz. Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa KUL. Lublin, s. 848-859.
18. Laskowska E. (2011), Godność wśród wartości – rozważania lingwistyczno-aksjologiczne, w: Nauka – etyka – wiara. NEW’ 11. Konferencja Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki, Dobieszków 23-26 czerwca 2011, Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki, Warszawa, s. 13-21.

19. Mariański J. (2017), *Godność ludzka w kontekście społecznym. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego*, Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin.
20. Mariański J. (2019), *Sytuacje zagrażające godności ludzkiej w ocenach i doświadczeniach młodzieży*, „Collectanea Theologica”, nr 3 s. 193-216.
21. *Moralne działanie chrześcijanina* (2008), red. L. Melina, tł. L. Balter, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań.
22. Oleś P. K. (2012), *Godność – zapoznana czy zapoznawana?* W: *Godność w perspektywie nauk.*, red. H. Grzmil-Tylutki, Z. Mirek, Międzynarodowe Towarzystwo Naukowe Fides et Ratio, Kraków, s. 93-102.
23. Ostrowska U. (2004), *Studenci wobec godności. Między nieodzownością a kontestacją*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
24. Pazgan J. (2004), *Godność, wolność i prawa człowieka*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne”, nr 1, s. 109-116.
25. Piluś H. (1998), *Wprowadzenie do etyki*, Spółka Wydawnicza HELIODOR, Warszawa.
26. Rynio A. (2019), *Wychowanie do odpowiedzialności. Studium teorii i praktyki pedagogiki integralnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin.
27. Seweryński M. (2011), *Godność człowieka pracy w świetle nauki społecznej Kościoła*, w: *Nauka – etyka – wiara. NEW’ 11. Konferencja Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki, Dobieszków 23-26 czerwca 2011*, Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki, Warszawa, s. 329-336.
28. Skorowski H. (2014), *Demokracja przestrzeni uszanowania człowieka*, w: *Godność osoby ludzkiej w społeczeństwie i gospodarce. Księga pamiątkowa ku czci śp. Księdza Profesora Franciszka J. Mazurka*, red. S. Fel, M. Wódka, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 37-48.
29. Smolińska A. (2009), *Jesień i zima życia. W obronie godnej starości*, w: *Godność człowieka wczoraj i dziś. Wokół zagadnień antropologicznych*, red. A. Smolińska, WYDAWNICTWO i DRUK „Stemag”, Kielce-Busko Zdrój, s. 99-110.
30. Sorkowicz A. (2014), *Polska rodzina i wychowanie w świetle nauczania Jana Pawła II*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
31. Štefaňák O. (2013), *Wartości moralne maturzystów słowackich na przykładzie diecezji spiskiej*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin.
32. Stróżewski W. (2013), *Logos, wartość, miłość*. Wydawnictwo Znak, Kraków.
33. Szczupał B. (2012), *Godność osoby z niepełnosprawnością jako wyznacznik koncepcji praw człowieka*, „Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo”, nr 3, s. 29-49.
34. Szczupał B., Chatzipentidis K. (2016), *W poszukiwaniu drogi do emancypacji – godność osoby starszej i ageizm w świetle koncepcji praw człowieka oraz w perspektywie rozwoju współczesnego społeczeństwa*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej”, nr 12, s. 99-118.
35. Sztadynger J. J. (2011), *Wzrost gospodarczy, rodzina a godność i jakość życia*, w: *Nauka – etyka – wiara. NEW’ 11. Konferencja Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki, Dobieszków 23-26 czerwca 2011*, Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki, Warszawa, s. 377-391.
36. Tokarczyk J. (2005), *Źródła i postawy godności człowieka*, w: *Zatroskany o człowieka i świat. Nauczanie etyczno-społeczne Jana Pawła II*, red. H. Skorowski, Krośnieńska Oficyna Wydawnicza, Warszawa, s. 37-54.
37. *W służbie wychowaniu do dojrzałości. Wybór tekstów nauczania Kościoła na temat wartości i godności osoby ludzkiej, moralności i wolności prawdziwej, małżeństwa i rodziny – dla potrzeb szkolnictwa katolickiego*, Wydawnictwo AA, Warszawa.
38. Wawszczak W. (2011), *Godność – ponad cnotami – pośród transcendentaliów*, w: *Nauka – etyka – wiara. NEW’ 11. Konferencja Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki, Dobieszków 23-26 czerwca 2011*, Chrześcijańskie Forum Pracowników Nauki, Warszawa, s. 23-38.
39. Zemło M. (2019), *Środowisko szkolne w ocenie uczniów*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku*, Białystok, s. 53-83.